

**Estratègies de supervivència festiva:
Els tres tombs de Sant Antoni**
Salvador Palomar

Moltes vegades atorguem el qualificatiu de *tradicional* a una festa en la mesura que li atorguem, entre altres valors, una suposada continuïtat en el temps que la fa hereva d'antigues pràctiques culturals o de formes de vida del passat. Aquesta *tradicció* –una construcció social amb referents en el passat, reelaborada en cada present concret– no hauria de ser obstacle per reconèixer la capacitat de la festa, com de qualsevol altre manifestació cultural viva, d'evolucionar, d'adaptar-se al context històric i, en definitiva, transformar-se constantment. Fins al punt que, sense la constatació d'aquest canvi, no es pot entendre la suposada pervivència en el temps de determinades manifestacions festives.

Malauradament no sempre es reconeix el canvi. Encara avui són nombroses les reflexions i els debats –alguns, al límit de l'estupidesa– en els quals, a una concepció obsoleta i encarcerada de la tradició, s'hi oposa una suposada modernitat, basada en la impotència creativa i la incapacitat de defensar valors culturals del present més enllà de la confrontació i la superació d'un passat inexistent.

Sens dubte, aquest pot ser un tema de reflexió força més ampli. En tot cas, analitzar els processos de transformació de la festa –o d'una festa, en concret– ens pot ajudar a relativitzar aquesta idea de tradició i exemplificar com el canvi és condició substancial a la –suposada– continuïtat.

Fent una mica d'etnografia, es podria dir que la festa de sant Antoni ha estat, sens dubte, la celebració més important del cicle hivernal. Com a sant protector dels animals, sant Antoni ha estat venerat històricament pels pagesos i per tothom que tractava o necessitava del bestiar per a la seva feina –o sigui, la majoria de la població– i la seva diada fou celebrada arreu amb una enorme riquesa de continguts pel que fa al costumari festiu.

Un costumari que diversos autors emmarquen en la transició de l'hivern cap a la primavera. En els seus continguts, hi trobem, sovint, restes de rituals de purificació i de fertilitat propis del Carnaval. De fet, el 17 de gener ha estat, en molts indrets, la data d'inici de les activitats carnavalesques.

La festa de sant Antoni constitueix, amb un seguit de celebracions que s'escauen la segona quinzena de gener, l'anomenada *setmana dels barbuts*, de què formen part també les festes de sant Pau ermità, el 15, o sant Vicenç màrtir, el 22. La raó formal d'aquesta denominació es troba en la iconografia d'aquests sants, representats sempre amb barba. Tanmateix, però, podria relacionar-se, com apunten alguns antropòlegs, amb rituals precristians entorn de l'*home salvatge*, el geni de la muntanya, que pobla la simbologia d'aquests moments per tot Europa.

Em perdonareu la simplicitat, inevitablement empobridora, del resum. De ben segur que caldria entrar en interpretacions històriques per a diferents àmbits geogràfics o en descripcions força més acurades.

Més que entrar, però, a descriure costums i simbolismes ancestrals –que hi són i que han estat repetidament estudiats–, el que ens interessa avui és preguntar-nos què en resta, de tot això, en una cultura més materialista que espiritual, en una societat majoritàriament laica –o si més no, formalment no confessional– en la qual la pagesia té moltíssima menys importància que en el passat i en què, d'animals de treball, pràcticament no se'n fan servir. Una societat que viu en una meteorologia alterada per l'anomenat canvi climàtic i en la qual, a l'inici de l'era de la clonació, ben poc sentit semblen tenir els rituals de fertilitat per propiciar el pas de l'hivern a la primavera. Una societat en què riquesa no equival, de ben segur, a propietat de la terra i en què el carnaval no és, si és alguna cosa, el període de disbauxa anterior a l'abstinència carnal obligada per uns preceptes religiosos.

Sembla, doncs, que, a començaments del segle XXI, una festa com la de sant Antoni no hauria d'existir. Tanmateix, més que desaparèixer, les celebracions formalment vinculades a sant Antoni continuen vigents, i en augment. Ens hem de preguntar el perquè.

Que l'antic Sant Antoni anava a desaparèixer era evident ja fa més de mig segle. Un autor prioratí, catòlic, es plantejava –acabant amb un imaginat diàleg entre els sants protectors del bestiar i dels conductors dels vehicles a motor– aquesta reflexió:

«D'ahir a avui hi va una lamentable diferència. El nombre de mules, matxos, cavalls i asenets amb els guarniments nous i enflocats duent cavalcats en els seus llocs els eixerits genets, pagesos, fadrins de calça curta i barretina que van a rebre la benedicció, i rondan els carrers de les viles i fan els tres tombs, va reduint-se considerablement. Cada any per aital diada tenim una nova i pressentida decepció.

[...] El que hi ha de més cert, és que el dia de Sant Antoni, gairebé tots aquells animals el passen remugant dins llurs estables perquè els fadrins no els treuen a fer festa de la bona, perquè el fadrinatge d'avui considera com un anacronisme, com un desplaçament de l'època en que vivim, el cavalcar una mula, un matxo, un ase [...] i en canvi se sent feliç i orgullós dins un automòbil amb el volant a les mans o assegut en una motocicleta a tans quilòmetres per hora...»
(ESTREM I FA, Salvador. *Sant Antoni i sant Cristòfol*. Falset, 1932)

I si aquesta reflexió es podia fer des d'un territori rural com el Priorat, no ens imaginem que, en àrees urbanes, pogués ser diferent. Malgrat que la catàstrofe social derivada de la revolta franquista i la guerra portà el país a la misèria, propicià el retorn de tecnologies obsoletes i exaltà la religiositat col·lectiva, ben aviat, tant els pagesos com els transportistes de mercaderies, dubtaren entre portar a beneir l'animal, el tractor o el camionet. En una ciutat com Reus, on la benedicció de les cavalleries ja entrà en relativa crisi a finals del segle XIX, a mitjan segle XX la celebració malvivia mentre els últims animals emprats per al transport eren substituïts definitivament per vehicles a motor.

En altres indrets la festa arribà més a prop en el temps. Fou a la dècada de 1960 quan donà mostres d'una decadència que no per més tardana fou menys irreversible. Aquí i allà, les celebracions de Sant Antoni quedaren reduïdes a la benedicció d'animals domèstics o, simplement, desaparegueren.

En alguns indrets es mantingueren –Vilanova i la Geltrú n'és un exemple–, assenyalant les pautes de transformació de la festa que possibilitarien el seu retorn en els últims anys del segle XX. Els fills dels traginers, els dels pagesos, una generació que havia viscut l'ús dels animals per al treball quotidià i que posseïa encara els coneixements tècnics per experiència directa, continuà amb la celebració més enllà de la necessitat efectiva dels animals de treball en la seva activitat quotidiana. Els Tres Tombs més *antics* d'aquesta nova fornada semblen sorgir d'aquest relleu generacional que posa la festa en mans d'aquells que ja no empen a diari les cavalleries o el matxo per treballar.

Neix una nova festa. S'anomena «Els Tres Tombs», recordant el ritual característic de la festa de sant Antoni, però s'ubica en un espai del calendari que mai havia ocupat la festa tradicional. I en pobles com la Selva del Camp, a començaments de la dècada de 1980, els últims pagesos amb animal i carro sortien als Tres Tombs, encara propers a la diada del sant, amb els vehicles guarnits, barrejats amb carruatges

propietat de col·leccionistes o associacions com la Societat de Sant Antoni de Valls, una altra entitat pionera en la recreació de la festa. No cal dir que els pagesos amb carro s'han extingit i que la festa selvatana, després d'uns anys sense fer-se, reneix al tombant del segle plenament integrada dins el circuit de celebracions dels Tres Tombs.

En altres indrets, sobretot a les Terres de l'Ebre i a les comarques del nord del País Valencià, els animals desapareixen però la festa continua a partir de reforçar tot un conjunt d'elements presents a la celebració: les fogueres, les captes i la subhasta, les representacions de teatre popular o la sortida de diablets i màscares. Segurament, podríem extrapolar aquest model a altres terres de l'àmbit català. Tanmateix, el meu coneixement del que passa a Mallorca o a bona part del País Valencià és insuficient i hom podrà aportar reflexions més documentades que les meves.

En l'àmbit del Principat, doncs, es configuren dues estratègies: la primera ha consistit en el reforçament de tots aquells aspectes de la celebració que, independentment de la seva significació original, són útils en el moment actual perquè afavoreixen la creació d'espais de relació, d'esclat lúdic o d'intervenció participativa en la col·lectivitat a determinats sectors de la població. O perquè, en conjunt, els antics rituals adquireixen un nou sentit com a referent identitari de grups urbans que tenen, o troben, les seves «arrels» en una població d'origen. Es tracta, per tant, d'estratègies d'adaptació que han suposat per a les fogueres, les representacions de la vida del sant, els balls rodats, la pirotècnia o les sortides de diables, un punt de trobada i un referent per a la comunitat. O, en menor mesura, la potenciació de la benedicció d'animals domèstics, que no deixa de ser un acte marginal en moltes celebracions. També les poblacions que celebraven un Sant Antoni més carnavalesc –especialment important en els anys en què el carnaval estava explícitament prohibit– han continuat amb aquesta pràctica, sense l'al·licient, però, que suposava desafiar l'ordre establert.

En altres indrets apareix aquesta nova celebració –coneguda genèricament com *Els Tres Tombs*– que entronca amb la festa de sant Antoni, però que té un nou sentit. Formalment, conserva la vinculació a la festa original en l'ús de la imatge del sant, que participa en la desfilada de carruatges i cavalleries, i en l'acte de la benedicció dels animals. A la pràctica, però, no es tracta dels pagesos i dels traginers de la població que porten a beneir els seus animals de feina. La festa es sustenta en un moviment associatiu –societats, confraries recuperades, cases regionals...–, clubs i escoles d'equitació, o en colles particulars que s'interessen per la conservació dels antics carruatges i assisteixen a les desfilades. Es fixa un calendari que

abasta des de començaments d'any fins ben entrada la primavera. Hi ha cavalleries que, en acabar el circuit anual, han estat beneïdes una dotzena de vegades, pel cap baix.

La segona estratègia consisteix, doncs, a reinventar la festa, tot recreant un espai mític on es troben els antics pagesos i traginers, representats pels seus descendents, o no. La celebració contemporània dels Tres Tombs té molt de festa temàtica de recreació identitària.

A diferència, però, de moltes altres festes de suposada recreació del passat, fins ara, la relativa proximitat en el temps històric del període representat ha possibilitat, per part dels actants, un coneixement dels estris i les tècniques, de manera que la reproducció no només resulta creïble –cosa que no succeeix en moltes festes pretesament medievals–, sinó que, a més, és prou fidel com per ser útil per explicar les formes de vida del passat a les generacions més joves. S'ha pogut, per tant, combinar els components emocionals amb el coneixement.

I és que en el món dels Tres Tombs ha existit un percentatge significatiu de descendents de pagesos i traginers, o de persones que han viscut –directament o encara que sigui marginalment, com a observadors infantils– les formes de vida que ara es representen. Cal interrogar-se, però, sobre com serà un futur en què els referents històrics per als participants a la festa –públic i, fins i tot, actants– serà cada cop menor.

En aquest sentit, és interessant un testimoni tant recent com el publicat fa pocs dies a *La Vanguardia* en relació a la celebració dels Tres Tombs a Valls:

«El éxito del público de la fiesta, que se realiza en honor de Sant Antoni, contrasta con las dificultades que sufren sus organizadores para conseguir que los jóvenes se interesen por ella y preparar el relevo generacional.

"Siempre somos los mismos los que salimos y, aunque seguro que no se perderá la tradición a corto plazo, nos preocupa que no haya gente detrás interesada en mantener la celebración", indicó Rogeli Montalà, presidente de la Societat de Sant Antoni de Valls, promotora del evento. También están en vías de extinción los oficios que, ancestralmente, contribuyen a mantener los aspectos más tradicionales de la fiesta, como el de los "guarnicioneros". "En las comarcas de Tarragona, sólo queda un artesano que haga los adornos que llevan los carruajes, y está a punto de jubilarse. Cada vez más tenemos

que acudir a 'guarnicioners' de la zona de Valencia", señaló Montalà.»
(*La Vanguardia*, 13/01/2003)

La festa dels Tres Tombs se sustenta en el món associatiu i es dibuixen noves estratègies d'adaptació per a aquesta nova etapa que pressuposa, no ja la desaparició dels animals per a les feines quotidianes i dels oficis relacionats amb aquests, sinó el relleu generacional.

D'una banda s'observa, en moltes festes, un imparable increment de la presència de cavalleries vinculades a clubs o escoles d'equitació. Els Tres Tombs esdevenen el moment adequat per al lluïment de la indumentària –sigui a l'anglesa, a la serrana o a l'andalusa– i les habilitats dels genets. I acaben, com no pot ser d'altra forma, amb una exhibició de doma.

També es pot caure en la folklorització del folklore –no serà el primer cop–, optant no tant per la representació del passat com per l'ús d'uns referents fàcils i que l'espectador pot identificar. O si ho voleu dit d'una altra manera, ben aviat, els carros dels Tres Tombs de Sant Antoni mantindran, respecte al públic que els veu passar, una distància –en el coneixement històric– equivalent a la que tenen les parades dels mercats suposadament medievals respecte als compradors que s'hi apropen. L'experiència dels últims anys amb les festes temàtiques ens dóna prou elements de reflexió. I la forma com són conduïts alguns carros en alguna cercavila ens fa pensar que la pràctica i el coneixement tècnic d'alguns *traginers* de Tres Tombs no és massa més gran que la que tenen de la ramaderia els suposats vaquers –cowboys, si voleu– en una carrossa de rua de carnaval.

Tant el primer model –fogueres, representacions teatrals o diables– com el dels Tres Tombs suposen una laicització de la festa en què el component religiós queda reduït a uns moments concrets, quan no a una representació simbòlica o, fins i tot, a una paròdia. Beneir, per enèsima vegada, els mateixos animals –a mitjan maig i en nom de sant Antoni– sembla no plantejar problemes religiosos ni als mossens que ho fan, ni als propietaris de les cavalleries. Potser perquè l'acte no té res a veure amb les creences religioses dels participants. De fet, ja hi ha festes en què el sant hi és present en imatge, presidint la desfilada, i prou –allò que els espanyols defineixen «*de cuerpo presente, pero de alma ausente*».

Hi ha, encara una celebració singular, aquí al Priorat, que suposa una mena de tercera via entre els Tres Tombs i els models més meridionals de la festa. Es tracta de l'Encamisada de Falset.

La vetlla de la diada del sant al vespre i el mateix dia al matí –evidentment, en l'actualitat, el dissabte i el diumenge més propers– els falsetans es vesteixen amb calça curta, camisa blanca de fil, faixa, barretina i espadenyes, per sortir, amb els animals i els carros, a tombar per la vila.

La festa ha evolucionat notablement amb el pas dels temps. Antigament era una festa dels traginers en què només hi participaven homes, portant atxes enceses, i animals. En temps més recents, s'explica, l'escassetat de cavalleries motivà la incorporació dels carros i també s'obrí a la participació de les dones. Conserva, tanmateix, costums com el mateix nom de la celebració o el que siguin els diables els encarregats d'obrir el pas a la comitiva amb el foc de les seves carretilles, fet, aquest, d'un simbolisme antic que enllaça amb una estesa tradició de diables a les festes hivernals.

L'origen de l'Encamisada s'atribueix popularment a la commemoració d'una victòria dels falsetans sobre tropes enemigues franceses que havien assetjat la població un 17 de gener. Els falsetans es vestiren amb camisa blanca per diferenciar-se de l'enemic i encobrir-se, ja que era un dia boirós. Això els permeté de guanyar la lluita.

Al segle XIX, però, l'Encamisada era un acte més dins la celebració de la festa de sant Antoni: el seguici solemne dels majorals de la confraria de Sant Antoni, a cavall i amb atxes enceses a la mà, cap a l'església. Les referències a la llegenda són minses. Avui, l'Encamisada és tota la festa. És important, doncs, el canvi de referent. S'ha passat de la invocació a sant Antoni a la commemoració d'una suposada victòria –fonamentada més en l'enginy que en la força– de la població: d'un referent religiós a un referent laic.

En l'actualitat, ja no hi ha pràcticament animals de treball emprats per a les tasques agrícoles. Els animals es lloguen per a la festa i la gent conserva els antics carros per sortir a l'Encamisada. La gran majoria de colles participants són de la població –o hi tenen vinculacions– i de la comarca. L'Encamisada falsetana no forma part del circuit d'itinerància dels carros dels Tres Tombs, tot i que puntualment hi ha participat algun grup.

En definitiva, els referents d'identitat local predominen sobre el component religiós de devoció al sant patró dels animals. Una festa que es caracteritza per la seva indumentària i per la forta

participació. Aquesta «és la doble particularitat de l'Encamisada: la implicació veïnal i uns criteris estrictes de selecció d'uns vestits que són únics. "Sense aquesta insistència", diu el president del Centre d'Estudis Falsetans, Anton Vidal, "tindríem uns Tres Tombs normalets"». (*El Punt*, 21/1/2002)

Encara hauríem d'esmentar altres models. Per exemple, aquelles poblacions en les quals les antigues curses de matxos i rucs han esdevingut, en l'actualitat, competicions hípiques professionals com a component característic de la població. En són exemples les de Vila-seca, al Camp, o les d'Ascó, a la Ribera d'Ebre. O les desfilades de carrosses, arrossegades per vehicles a motor, que han substituït els carros engalanats d'antany. I encara les petites festes amb els Tres Tombs que perviuen –en alguns indrets, malviuen– a l'entorn de la data original. Sens dubte, el panorama és prou ric com per continuar observant i reflexionant. En conjunt, els diferents tipus de festes que han sorgit a l'entorn de l'antiga celebració de Sant Antoni –de ben segur podríem ampliar el repertori amb molts altres exemples i esmentar nombroses particularitats locals– ens mostren diverses estratègies d'adaptació de la festa que possibiliten la seva pervivència o suposada continuïtat en el temps.

Salvador Palomar

Entre Albarca (el Priorat) i Reus (el Baix Camp), gener de 2003

Aquest article reelabora i actualitza algunes reflexions ja exposades en treballs anteriors, com PALOMAR, Salvador. *Sant Antoni*, a <http://www.carrutxa.org/biblioteca>

També podeu consultar:

Sant Antoni i el dimoni. La festa de Sant Antoni als Països Catalans

Web de l'exposició del mateix nom, produïda pel CPCPTC. Generalitat de Catalunya a partir de la recerca realitzada per Carrutxa.

<http://etnocat.readysoft.es/stantoni>

L'Encamisada de Falset

<http://www.etnocat.org/festa/hivern/encamisada>

Palomar, Salvador. *La festa de Sant Antoni a Reus*

<http://www.carrutxa.org/biblioteca>